Julia Dziwoki, Akademia im. Jana Długosza

Księgi metrykalne wyznania mojżeszowego w zbiorach Archiwum Państwowego w Częstochowie

W Europie sobór trydencki w dniu 11 listopada 1563 roku wprowadził obowiązek zapisywania w rzymskokatolickich parafiach ślubów i chrztów. Była to odpowiedź na potrzebę ewidencji wiernych po Reformacji. Natomiast ewidencję pogrzebów nakazał papież Paweł V w 1614 roku w Rytuale Rzymskim. Papież zobowiązał wówczas proboszczów do prowadzenia pięciu serii ksiąg metrykalnych: chrztów, bierzmowania, ślubów, pogrzebów oraz wykazu parafian. W roku 1614 kardynał Karol Boromeusz arcybiskup Mediolanu na synodzie prowincjonalnym dla lepszego zabezpieczenia metryk nakazał coroczne sporządzanie odpisów ksiąg metrykalnych i przekazywanie ich do archiwum diecezjalnego.

W Polsce pierwsze rejestry ślubów (w parafii Mariackiej w Krakowie) pochodzą z lat 1548-1585 i wprowadził je w statutach biskup krakowski Tomasz Strzępiński. Natomiast najstarsze księgi metrykalne prowadzone były od 1559 w Bochni. Zasadnicze decyzje w kwestii prowadzenia ksiąg metrykalnych na ziemiach polskich podjęto na synodzie piotrkowski w 1607 roku. Kardynał Bernard Maciejowski wprowadził obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych: chrztów, ślubów, bierzmowanych, komunikujących się na Wielkanoc i ewidencji parafian. Opracowano wówczas formularz zapisów metrykalnych. Rejestry pogrzebów zaprowadzono dopiero w 1631 roku w Rytuale Piotrkowskim[1].

Metryki wyznaniowe zaczęły mieć coraz większe znaczenie prawno-administracyjne i rozpoczął się proces ich przekształcania w akta stanu cywilnego.

Dekretem Zgromadzenia Narodowego z 20 września 1792 roku ustanowiono świeckie urzędy stanu cywilnego. W ten sposób rozdzielono metryki wyznaniowe od akt stanu cywilnego. Kodeks Cywilny Napoleona z 1804 roku uprawomocnił śluby cywilne, zezwalał na rozwody, a sprawy małżeńskie poddał sądownictwu powszechnemu[2].

Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego wprowadzono na ziemiach polskich francuskie prawodawstwo. Na mocy artykułu 69 konstytucji z 22 lip-ca1807 roku wprowadzony został w Księstwie Warszawskim Kodeks Napoleona, a wraz z nim urzędy i księgi stanu cywilnego. Natomiast dekret Fryderyka Augusta, króla saskiego i księcia warszawskiego z 27 stycznia 1808 roku (obowiązujący od 1 maja 1808 r.) zaprowadził akta stanu cywilnego. 18 marca 1808 roku wprowadzono zmiany dziewięciu artykułów dekretu. W zasadzie księgi mieli prowadzić urzędnicy świeccy, ale wobec braku odpowiednio wykształconych osób świeckich zadanie to przekazano duchownym[3].

Kolejny dekret króla saskiego z 23 lutego 1809 roku nakazywał, aby duchowni najpierw spisywali akt cywilny, a potem dokonywali obrządku religijnego. Żeby nie doprowadzać do konfliktów jakie mogłyby się pojawić między obowiązkami duchownych a powinnością urzędnika, prawo udzielania ślubów cywilnych i rozwodów powierzono prezydentom i burmistrzom.

[1] *Informator. Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce,* oprac. A. Laszuk, Warszawa 1998, s. II-X.

[2] J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych,* „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", t. 2, z. 1-2, Lublin 1958, s. 9-25.

[3] Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z dnia 7 lipca 1807 roku, [w:] Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego, nr. 1, art. 69, Warszawa 1808, s. XLIV-XLV

W Częstochowie pierwsze zapisy metryk wyznania mojżeszowego można znaleźć w księgach metrykalnych parafii św. Zygmunta. Co ciekawe zapisy o urodzeniach, ślubach i zgonach w latach 1808-1825 były prowadzone w języku polskim łącznie dla wyznania rzymskokatolickiego i mojżeszowego. W dwóch kolumnach prowadzono statystykę, tzn. oddzielnie liczono narodziny dzieci wyznania rzymskokatolickiego i oddzielnie mojżeszowego.

Pierwszy akt urodzenia dziecka wyznania mojżeszowego został odnotowany 18 stycznia 1809 roku. W tym samym roku w częstochowskiej parafii św. Zygmunta sporządzono jeszcze 14 aktów urodzenia dla dzieci wyznania mojżeszowego[4].

Statystyka:

	1826	1836	1846	1856	1866	1876	1886	1896	1906	1911
urodzenia	67	107	135	137	131	213	313	452	689	
śluby	13	19	27	24	29	29	80	107	158	295
zgony	57	37	115	56	186764	71	88	217	1905 367	419

Źródła: Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego w Częstochowie.
Metrykalia Okręgu Bożniczego w Częstochowie, sygn. 8/58/0

W Królestwie Polskim dnia 13 lipca 1825 roku ogłoszono pierwszą księgę kodeksu cywilnego dla Królestwa Polskiego (Dziennik Praw KR t. 10) i akta stanu cywilnego złączono z metrykami kościelnymi (art. 71-142). Proboszcz parafii pełnił jednocześnie funkcję urzędnika stanu cywilnego. Dnia 24 czerwca 1836 roku ogłoszono prawo o małżeństwach[5].

Natomiast zarządzeniem księcia namiestnika z 3 listopada 1825 roku akta stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich (Żydów i mahometan) zapisywali odtąd burmistrzowie lub zastępujący ich urzędnicy. Postanowienie Rady Administracyjnej z 7 września 1830 roku

Rabini mogli wpisywać dopiero po odbyciu obrządku religijnego właściwe informacje do akt stanu cywilnego. Nadzór nad tymi aktami pozostawiono w kompetencjach urzędników cywilnych, a wpis musiał być dokonany w języku polskim.

Zarówno duchowni, jak i rabini zobowiązani byli do prowadzenia księgi podzielonej na trzy części: urodzonych, ślubów i zmarłych.

Każda z serii ksiąg w postaci duplikatu miała być zamykana każdego roku i oddawana do archiwum hipotecznego właściwego sądu pokoju. Jeden egzemplarz tzw. unikat pozostawał w miejscu wytworzenia, a akta wpisywano tak długo, aż zapisywano całą księgę. Unikaty i duplikaty musiały mieć numerowane stronice[6].

Nakazywano, by akt urodzenia był spisany w ciągu ośmiu dni od chwili przyjścia dziecka na świat. Niestety wymóg ten często był nie przestrzegany przez Żydów.

W wyznaniach niechrześcijańskich akt małżeństwa spisywano po spełnionym obrzędzie. Wówczas rabin lub imam wraz z zaślubionymi i świadkami, udawali się do urzędnika stanu cywilnego celem spisania metryki. Rozwody i separacje przeprowadzali prokuratorzy królewscy[7].

Księgi stanu cywilnego do 1 stycznia 1868 roku prowadzono w języku polskim, a potem zgodnie z rozporządzeniem Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim w języku rosyjskim.

[4] Archiwum Państwowe w Częstochowie, Księga metrykalna parafii św. Zygmunta w Częstochowie, 1808-1809.

[5] M. Pawiński, *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim, w pierwszej połowie XIX wieku,* „Archeion". t. 104, 2002, s. 203-204.

[6] Postanowienie Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 3 listopada 1826 roku, [w:] Dziennik Praw Królestwa Polskiego z 1826 roku, nr 42, s. 15-28; R. Sikorski, Notatka informacyjna do zespołu akt: Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Białej Górnej z lat [1808] 1826-1901, mps - Archiwum Państwowe w Częstochowie, s. 3.

[7] R. Sikorski, Notatka informacyjna do zespołu akt: Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Białej Górnej z lat [1808] 1826-1901, mps - Archiwum Państwowe w Częstochowie, s. 1.

Gmina żydowska w Częstochowie została zorganizowana na początku XVIII wieku. Mieszkało tu wówczas zaledwie kilka rodzin, które trudniły się tkactwem. Natomiast według pierwszego spisu ludności wyznania mojżeszowego z 1765 roku gmina liczyła 623 osoby, z czego w mieście Częstochowa mieszkało 51 rodzin. W roku 1799 pod Kucelinem (teren huty Częstochowa) założono cmentarz, który przetrwał do 1907 roku. Przy ulicy Nadrzecznej w 1765 roku rozpoczęto budowę synagogi, która w 1872 roku została rozbudowana i restaurowana. Natomiast w 1899 roku przy skrzyżowaniu ulic Spadek i Aleksandryjskiej (dzisiaj gmach filharmonii częstochowskiej) wybudowano synagogę, która należała do najbardziej reprezentacyjnych i bogatych synagog polskich. Pierwsza szkoła dla dzieci wyznania mojżeszowego w Częstochowie funkcjonowała od 1806 roku. Natomiast żydowskie szkolnictwo: elementarne, zawodowe i średnie ukształtowało się dopiero pod koniec XIX wieku. Wówczas ludność żydowska stanowiła już 31,8%, czyli 20 026 mieszkańców liczącego ok. 80 tysięcy ludności miasta[8].

Statystyka ludności wyznania mojżeszowego:

Rok	Liczba ludności
1765	75
1808	495
1869	3360
1900	24111
1923	20960
1925	21567
1929	23927
1930	25532
1935	27162
1939	28486

Źródło: K. Bąkowski, *Status społeczno-zawodowy ludności Częstochowy w latach 1919-1939,* „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki Społeczno-Ekonomiczne, nr 7 Częstochowa 1971, s. 78

Badania genealogiczne w archiwach polskich powinno się rozpocząć od wejścia na stronę internetową Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych [adres: www.archiwa.gov.pl], gdzie należy odszukać link Bazy danych. Wśród standardowych baz danych znajduje się baza **PRADZIAD, gdzie są zarejestrowane księgi metrykalne i stanu cywilnego.** Jest to Program Rejestracji

Akt Metrykalnych i Stanu Cywilnego (PRADZIAD), zawiera on informacje o księgach metrykalnych i stanu cywilnego przechowywanych we wszystkich archiwach państwowych (stan na początek 2013 r.). Baza nie zawiera spisu nazwisk występujących w dokumentach bądź informacji o konkretnych osobach.

W bazie danych PRADZIAD należy wpisać nazwę miejscowości, w której była gmina wyznaniowa lub urząd stanu cywilnego. Można także wpisać nazwę gminy, na której terenie znajduje się ta miejscowość lub powiatu, na którego terenie znajdowała się przed II wojną światową. Z listy wyboru można także wybrać nazwę województwa - w granicach z lat 1975-1998 lub w granicach z lat 1918-1939 w odniesieniu do miejscowości położonych obecnie poza granicami Polski. Kolejne kroki to wybranie nazwy wyznania lub obrządku, a potem rodzaju aktu stanu cywilnego: urodzenia, śluby lub zgony.

W Archiwum Państwowym w Częstochowie[9] odnaleziono siedem rekordów dla wyznania mojżeszowego. Księgi metrykalne znajdują w zespole o sygnaturze 8/58/0 noszącym nazwę Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego w Częstochowie. Metrykalia Okręgu Bożniczego w Częstochowie to 359 jednostek archiwalnych, co stanowi 7,83 metrów bieżących akt.

[8] Z. Jakubowski, *Częstochowscy Żydzi. Charakterystyka problematyki i perspektywy badań,* [w:] *Żydzi w dziejach Częstochowy,* red. Z. Jakubowski, Częstochowa 1991, s. 8.

[9] Archiwum Państwowe w Częstochowie adres: 42-200 Częstochowa, ul. Rejtana 13, tel. +48 34 3621-89-31, fax: 34 363-82-31, e-mail: sekretariat@apczestochowa.pl, strona internetowa www.apczestochowa.pl.

Miejscowość	Wyznanie / obrządek	Rodzaj aktu	Daty
Częstochowa mojżeszowe akta zbiorowe małżeństw 1896			
Częstochowa	mojżeszowe	akta zbiorowe urodzeń	1868-1869, 1881, 1884, 1888, 1892-1895, 18981912
Częstochowa mojżeszowe akta zbiorowe zgonów 1954			
Częstochowa	mojżeszowe	alegata	1826-1829, 1844-1856, 1859-1860, 1863-1868, 1871-1877, 1879, 1882 -1885, 1889-1901, 1904-1905
Częstochowa	mojżeszowe	małżeństwa	1826-1912
Częstochowa	mojżeszowe	urodzenia	1826-1912
Częstochowa	mojżeszowe	zgony	1826-1912

Źródło:http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/pradziad.php?l=pl&mode=showopis&id=2319&miejscowosc=częstochowa&wyznanie_id=19

Wskazówki wyszukiwawcze można znaleźć w *Informatorze. Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce* opracowanym przez dr Annę Laszuk z Centralnego Ośrodka Informacji Archiwalnej. Jak wynika z zawartych tam informacji w Archiwum Państwowym w Częstochowie księgi metrykalne wyznania mojżeszowego urodzeń, małżeństw i zgonów są kompletne za lata od 1826 do 1895[10].

Według obowiązujących przepisów w archiwistyce polskiej Urzędy Stanu Cywilnego w Polsce przechowują księgi i akta stanu cywilnego przez sto lat, a następnie przekazują je sukcesywnie wraz indeksami osób do archiwów państwowych zgodnie z zasadą pertynencji terytorialnej.

Prócz ksiąg metrykalnych urodzeń, ślubów i zgonów do metrykaliów zalicza się także tzw. **alegata,** które są załącznikami i często stanowią podstawę wystawienia innego dokumentu będącego dowodem w sprawie. Termin pierwotnie stosowany był w szerokim znaczeniu. Obecnie zawężony został do archiwalnych dokumentów dotyczących zawierania małżeństw. Do archiwów państwowych alegata przekazywane są przez urzędy stanu cywilnego również po 100 latach od ich wytworzenia i udostępniane są jako część zespołu akt stanu cywilnego.

W alegatach są przechowywane odpisy akt urodzenia (chrztu) zaślubionych, a w przypadku wdowieństwa także odpis aktu zgonu poprzedniego małżonka. Dawniej, kiedy z jakiejś przyczyny niemożliwe było dostarczenie do parafii lub okręgu bożniczego odpisu aktu urodzenia, sporządzano akt znania, w którym świadkowie znający osoby wstępujące w związek małżeński, oświadczali o ich roku urodzenia (lub wieku), miejscu urodzenia i stanie cywilnym.

W zespole Akta stanu cywilnego Okręgu Bożniczego w Częstochowie znajdują się także akta zbiorcze, w których zachowały się postanowienia sądów i Ministra Spraw Wewnętrznych o zmianie imion i nazwisk[11].

Pomoce ewidencyjne to rejestry osobowe, które w postaci zbindowanych kserokopii z ksiąg metrykalnych stanowią 7 tomów. W latach 1826-1867 rejestry były prowadzone w języku polskim, a od 1868 w języku rosyjskim.

Urodzenia
cz. 1 1826-1898
cz. 2 1898-1907
1909 -Zgony
cz. 1 1826-1907
1909 -
Małżeństwa
1826-1907

[10] A. Laszuk *Informator. Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce,* Warszawa 2003, s. 61.

[11] Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta zbiorowe do aktu urodzeń z roku 1868. Okręg Bożniczy, USC 5130.

Większość ksiąg metrykalnych została zmikrofilmowana, stąd można z nich korzystać tylko przy czytnikach, w które jest wyposażona pracowania udostępniania zbiorów Archiwum Państwowego w Częstochowie. Łącznie sporządzono 112 mikrofilmów w tym:
- 19 mikrofilmów ksiąg prowadzonych łącznie dla urodzeń, ślubów i zgonów
- 93 mikrofilmy ksiąg prowadzonych oddzielnie dla urodzeń, ślubów i zgonów.

Poszukiwania genealogiczne nie byłyby pełne, jeśli zabrakłoby informacji o portalu Jewish Records Indexing - Polska.

Na początku 1995 roku uruchomiono w Internecie Jewish Records Indexing - Poland, który jest największym portalem do poszukiwań rekordów na poziomie nazwisk żydowskich sporządzony na podstawie zachowanych indeksów w Polsce. Baza danych stanowi pierwszy krok do znalezienia lub zlokalizowania danych genealogicznych i rodzinnych dla tysięcy żydowskich ksiąg metrykalnych oraz dla setek polskich miast i wsi. Jewish Records Indexing - Poland został uruchomiony dzięki Internetowi i wysiłkom trzech genealogów: Stanleya Diamonda, [Montreal - Kanada], Stevena A. Zedecka [Nashua, New Hampshire - USA] i Michaela Tobiasa [Glasgow - Szkocja] pochodzących z trzech różnych krajów. Jewish Records Indexing jest jednym z wielu żydowskich projektów genealogicznych mających na celu poprawę badań genealogicznych diaspory żydowskiej. Dzięki poświęceniu założycieli i pomysłodawców, zarządu, wolontariuszy i współpracowników na całym świecie istnieje już ponad 4 mln rekordów w bazie danych JRI z ponad 500 miast. Baza danych stale się rozrasta. W Częstochowie koordynatorami prac byli: Daniel Kazez, David Rose oraz Michael Chen. Zindeksowano 2813 nazwisk w układzie alfabetycznym.

Ogromna liczba żydowskich rekordów przetrwała w Polsce mimo upływu czasu, wojen i wstrząsów historii. Celem Jewish Records Indexing - Poland (JRI-Poland) jest tworzenie indeksów do przeszukiwania on-line rekordów nazwisk żydowskich w granicach Polski współczesnej i na byłych ziemiach Polski, które są obecnie częścią Litwy, Ukrainy i Białorusi. Indeksy w JRI-Poland pochodzą z dwóch zasadniczych dla projektu źródeł:

1) indeksowania mikrofilmów wykonanych przez Family History Centers, czyli wyznawców Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (LDS) - Mormonów, zawierających około 2000 mikrofilmów z ponad 500 miast i wsi.
2) JRI-Poland projekt realizowany w polskich Archiwach Państwowych.

Chociaż filmy Towarzystwa Genealogicznego Stanu Utah zawierają około dwóch milionów mikrofilmów, to i tak kilka milionów rekordów w polskich archiwach państwowych nie zostało jeszcze sfilmowanych. Generalnie braki obejmują ostatnie 25-35 lat XIX wieku i pierwszej dekady XX wieku. Tylko rekordy sprzed ponad 100 lat mogą być udostępniane w Internecie, ale niektóre zapisy z 1910 są już zamieszczone w bazie danych.

Projekt JRI-Poland wprowadza obecnie coraz większą liczbę dodatkowych typów źródeł genealogicznych. M.in. „Księgi mieszkańców", ewidencji ludności, wojsko, pochówki na cmentarzach i nagrobki, polskie paszporty, zgony w gettach, urodzenia, małżeństwa i nekrologi ogłoszane w gazetach polskich oraz ogłoszenia sądowe i prawne w urzędowych czasopismach, np. „Monitor Polski".

Większość prac ze zmikrofilmowanymi rekordami wykonują wolontariusze zorganizowani w Sztetl spółdzielniach. Natomiast niektóre z trudnych wpisów dokonanych cyrylicą (rejestry rosyjskie po 1867) są opracowywane przez profesjonalistów, których prace są finansowane ze składek zarówno od osób indywidualnych, jak i grup genealogów żydowskich. JRI-Poland został uznany przez międzynarodową społeczność medyczną i naukową, ze względu na potencjalne korzyści wynikające z bazy danych dla aszkenazyjskich rodzin. Baza danych pozwala prześledzić historię medyczną rodzin, szczególnie tych ze zwiększonym ryzykiem chorób dziedzicznych. W wyniku analiz statystycznych

wskazujących na wysoką częstotliwość występowania zaburzeń medycznych i genetycznych osobników polsko-żydowskiego pochodzenia, JRI-Poland aspiruje do tworzenia pomocy naukowej. JRI-Poland otrzymał wyróżnienia od fundacji Dar Życia i Narodowego Programu Dawców szpiku.

Dane zawarte w bazie danych mogą być również użyteczne dla społeczności naukowej w wysiłkach zmierzających do zapobiegania rozprzestrzenianiu znanych chorób genetycznych i chorób zagrażających życiu[12].

Kolejnym portalem ważnym dla badań genealogicznych jest Serwis Polskiego Towarzystwa Genealogicznego GENEALODZY.PL. Można tam znaleźć poszukiwane nazwiska i nawet skany ksiąg metrykalnych. Baza źródłowa jest bardzo obszerna od zdigitalizowanych materiałów archiwów państwowych, archiwaliów, wypadki, nekrologi, Wojsko Polskie z lat 1918-20, straty WP 19181920, poległych w czasie I wojny światowej, aż po biblioteki cyfrowe[13].

Wydaje się, iż w obecnym świecie z pełnym dostępem do Internetu poszukiwania genealogiczne są bardzo uproszczone. Właściwie w dobie globalnej wioski i wirtualnych kwerend można swobodnie korzystać z zasobów genealogicznych archiwów polskich, które posiadają pomoce ewidencyjne dostępne w zaprezentowanych portalach.

[12] http://jri-poland.org/

[13] http://genealodzy.pl/